

Urmia University

The role of the constitutional movement in the Islamic Revolution: A thematic analysis

Karim Mehri¹ and Aziz Taleei Garah-Gheshlagh²

1- Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran

2- Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Received: 2024/06/18</p> <p>Accepted: 2025/12/08</p> <p>pp: 14- 33</p> <p>Keywords: Internal Factors; Islamic Revolution; Constitutional Movement; Content Analysis; Social Movement; Constitutionalism.</p>	<p>The Islamic Revolution of Iran is a perfect embodiment of a social and political movement. Many sociologists and scientists have tried to understand the favorable conditions and causes of the Islamic Revolution using theories of revolution. However, few studies have attempted to present a theory arising from the experience of the revolution's activists to explain the dimensions of a theoretical model. The main actors of revolutions, who sometimes become the main managers after the revolution, present theories about the internal causes of the formation of revolutions that, in most cases, are not consistent with existing theories. Then, by examining and studying the speeches of Ayatollah Khamenei, related themes were extracted and coded. The results of the research show that this pattern has three dominant themes: the leadership of the Constitutional Movement and its identity with eleven dimensions, the deviation and failure of the Constitutional Movement with nine, and the consequences of the failure of the Constitutional Movement with five dimensions. The relationships between these themes are also presented in the form of a general pattern.</p>
	<p>Citation: Mehri, K., & Taleei Garah-Gheshlagh, A. (2025). The role of the constitutional movement in the Islamic Revolution: A thematic analysis. <i>Journal of Politics in the Mirror of History</i>, 2(2), 14- 33.</p> <p></p> <p>© Authors retain the copyright and full publishing rights Publisher: Urmia University.</p> <p>DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2025.55406.1005</p> <p>DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.2.2.2</p>

¹ **Corresponding author:** Karim Mehri, **Email:** k.mehri@urmia.ac.ir, **Tell:** +989123975978

Extended Abstract

The Islamic Revolution of Iran is a perfect embodiment of a social and political movement. Many sociologists and scientists have tried to understand the favorable conditions and causes of the Islamic Revolution using theories of revolution. However, few studies have attempted to present a theory arising from the experience of the revolution's activists to explain the dimensions of a theoretical model. The main actors of revolutions, who sometimes become the main managers after the revolution, present theories about the internal causes of the formation of revolutions that, in most cases, are not consistent with existing theories.

In order to fill the scientific gap in the country and using the words of Ayatollah Khamenei as a model, this research examines the thoughts of that figure regarding the role of the Constitutional Movement in the Islamic Revolution. The purpose of this research is to examine the role of the Constitutional Movement in the Islamic Revolution and present a model from the perspective of the leadership in this field. The main question of the research is what elements of constitutionalism were present in the formation of the Islamic Revolution from the perspective of the leadership? The methodology of this article is qualitative; specifically, it is fundamental research of a descriptive-exploratory type. To examine the role of the Constitutional Movement in the Islamic Revolution from the perspective of Ayatollah Khamenei, the method of content analysis has been used. To collect and identify themes related to the Constitutional Movement, first, the theoretical foundations and different perspectives of Western experts have been examined in recent years. Then, by examining and studying the speeches of Ayatollah Khamenei, related themes were extracted and coded. The results of the research show that this pattern has three dominant themes: the leadership of the Constitutional Movement and its identity with eleven dimensions, the deviation and failure of the Constitutional Movement with nine, and the consequences of the failure of the Constitutional Movement with five dimensions. The relationships between these themes are also presented in the form of a general pattern. It seems that the Supreme Leader has placed Sheikh Fazlullah Nouri and Ayatollah Behbahani on the same side of history and has analyzed the late Sheikh Fazlullah Nouri, the late Seyyed Abdullah Behbahani, and the late Seyyed Mohammad Tabatabaei in the same vein, while each of these individuals had a different perspective on the Constitution. The Sheikh was first a supporter of constitutionalism, and then became a staunch opponent of it. In the grip of the fever of the revolution, few people thought about investigating the motivations and analyzing the psychological and faith development of the Sheikh. He was arrested and hanged by the constitutionalists when they came to power for the crime of supporting tyranny and opposing constitutionalism, as is well known. While Tabatabaei did not support tyranny. Because in many cases, they have faced failure in dealing with practical limitations. As a result, when a group does not fulfill their lofty aspirations, they either return halfway or create branches and divisions, pursuing their aspirations with new interpretations and new religions, as is the case with those who returned from the Iranian constitutional era and Sheikh Nouri. Justice was one of the main slogans of the Constitutionalists, but the problem was in the different understanding of the concept of justice, which sometimes led to conflict among the Constitutionalists. The justice that the clergy spoke of was "class justice", and the justice that the intellectuals spoke of was social justice. The interests of the state are completely different from the interests of the nation, and the interests of the intellectuals are completely different from the interests of the clergy. The state and the nation, the intellectuals and the clergy do not have the same goal. Their goals are not only different, but also strongly in conflict with each other. More or less, this situation is repeated in the Safavid period. Shah Ismail Safavi is from the family of Safi al-Din Ardebili. The Safavids strengthen Shiism and seek help from the Shiite clerical power against the Ottoman Caliphate. The Shiite clergy rises in power to the point where the Qajar kings gradually become a subordinate form of the clerical leadership.

This is repeatedly seen at critical moments, reaching its ultimate limit in the tobacco embargo and the clergy's practical interventions with the court, and from that moment on, its decline begins. The clerical power at this time tries to assert the "veto right" for itself in the Iranian constitutional system, but in practice, this right loses its practical influence with the erosion of the power of the clerical leadership and remains as a mere ideal until, in the struggle of the times, in the year 1357, power is completely regionalized to them.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Acknowledgements: The authors would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی: تحلیل تماتیک

کریم مهری^۱ و عزیز طالعی قرقشلاقی^۲

۱- گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

۲- گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	انقلاب اسلامی ایران مظهر تمام‌عیار یک جنبش اجتماعی و سیاسی است جامعه‌شناسان و دانشمندان بسیاری سعی کرده‌اند با استفاده از نظریه‌های انقلاب، زمینه‌های مساعد و علل وقوع انقلاب اسلامی را دریابند. اما کمتر پژوهشی سعی نموده نظریه‌ای برخاسته از تجربه کنشگران انقلاب جهت تبیین ابعاد مدلی نظری ارائه کند. کنشگران اصلی انقلاب‌ها که گاه مدیران اصلی بعد از انقلاب می‌گردند در خصوص علل درونی شکل‌گیری انقلاب‌ها نظریاتی ارائه می‌کنند که در بیشتر موارد با نظری‌های موجود همخوانی ندارد. این تحقیق به منظور پر کردن خالی علمی در کشور و با الگو قرار دادن سخنان آیت الله خامنه‌ای به بررسی اندیشه‌های آن شخصیت در زمینه نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی پرداخته است. هدف از این تحقیق بررسی نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی آرایه یک الگوی از دیدگاه مقام رهبری در این زمینه است. سوال اصلی پژوهش آن است که چه عناصری از مشروطیت در شکل‌گیری انقلاب اسلامی از دیدگاه رهبری حضور داشته است؟. روش‌شناسی این مقاله از نوع کیفی است در واقع پژوهش بنیادی از نوع توصیفی - اکتشافی است. برای بررسی نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. برای گردآوری و شناسایی مضامین مرتبط با نهضت مشروطه نخست مبانی نظری و دیدگاه‌های مختلف صاحب‌نظران غربی طی سالهای اخیر بررسی شده است سپس با بررسی و مطالعه سخنان آیت الله خامنه‌ای مضمون‌های مرتبط، استخراج و کدگذاری گردیده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد این الگو دارای سه مضمون غالب، رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن با یازده بعد، انحراف و شکست نهضت مشروطیت با نه، عواقب شکست نهضت مشروطیت با پنج بعد می‌باشد. روابط میان این مضمونها نیز در قالب یک الگو کلی آرایه شده‌اند.
دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۹	
پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷	
صص: ۱۴-۳۳	
واژگان کلیدی: عوامل درونی، انقلاب اسلامی، نهضت مشروطه، تحلیل مضمون، جنبش اجتماعی، مشروطه.	
	استناد: مهری، کریم؛ و طالعی قرقشلاقی، عزیز. (۱۴۰۴). نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی: تحلیل تماتیک. <i>نشریه سیاست در آینه تاریخ</i> ، ۲(۲)، ۱۴-۳۳.
	© نویسندگان حق چاپ و حقوق کامل نشر را حفظ می‌کنند. ناشر: دانشگاه ارومیه.
	DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2025.55406.1005
	DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.2.2.2

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران مظهر تمام‌عیار یک جنبش اجتماعی و سیاسی است جامعه‌شناسان و دانشمندان بسیاری سعی کرده‌اند با استفاده از نظریه‌های انقلاب، زمینه‌های مساعد و علل وقوع انقلاب اسلامی را دریابند. در چهل سال گذشته حدود ۲۰۰۰ عنوان کتاب و صدها مقاله علمی در سراسر دنیا درباره انقلاب اسلامی ایران نوشته شده که بسیاری از آن‌ها سعی در تبیین انقلاب اسلامی کرده‌اند (پناهی، ۱۳۷۴: ۲). اما کمتر پژوهشی سعی نموده نظریه‌ای برخاسته از تجربه کنشگران انقلاب جهت تبیین ابعاد مدلی نظری ارائه کند. کنشگران اصلی انقلاب‌ها که گاهاً مدیران اصلی بعد از انقلاب می‌گردند در خصوص علل درونی شکل‌گیری انقلاب‌ها نظریاتی ارائه می‌کنند که در بیشتر موارد با نظری‌های موجود همخوانی ندارد. آیت الله خامنه‌ای به‌عنوان یکی از کنشگران اصلی انقلاب اسلامی و نیز رئیس دولت در جمهوری اسلامی بوده و در این زمینه تجربه گرانقدری دارد لذا بیانات معظم له می‌تواند منشأ تدوین نظریه‌ای برخاسته از تجربه گردد. مهم‌تر آنکه رهبری انقلاب به‌عنوان مرجع عالی‌قدر دینی پایه‌گذار مبحث فرایند تحقق اهداف انقلاب اسلامی است (مهری، ۱۳۹۵: ص ۴۸). رهبر معظم انقلاب اسلامی یکی از علل درونی شکل‌گیری انقلاب اسلامی را نهضت مشروطه می‌داند و آن را چنین تشریح نموده‌اند:

در سال ۱۹۰۵ یا ۱۹۰۶ میلادی (که برابر است با ۱۳۲۴ یا ۱۳۲۵ قمری)، ملت ایران زودتر از اغلب ملت‌های عالم به یک تحول سیاسی و اجتماعی نزدیک شد که آن تحولی است که در دوران مشروطیت اتفاق افتاد. ملت ایران هوشیاری و پیشروی و مجاهدت و شرایط مناسب خودش را با این عمل ثابت کرد. علمای دین و دلسوزان جامعه، پیشوایان آن حرکت بودند. یک غفلت از سوی سیاستمداران وابسته‌ی به انگلیس آن زمان موجب شد که قدرت‌های غربی و خارجی بتوانند از این حرکت ملت مسلمان سوءاستفاده کنند؛ عدالتخواهی ملت ایران را در قالب از پیش ساخته‌ای مطابق نظریات خودشان بریزند و حرکت ملت ایران را منحرف کنند؛ بعد از چند سال هم سلسله‌ی پهلوی را بر سر کار آورند. در واقع نزدیک به شصت سال حرکت ملت ایران و تحول کشور را عقب انداختند. ما آمدم کشور و سازمان حکومت و نظام اجتماعیمان را متحول کنیم. ملت ما در تهران، در تبریز، در خراسان، در فارس، در بسیاری دیگر از نقاط این کشور، فداکاریهای بزرگی هم کردند؛ منتها بیگانگان نگذاشتند؛ عامل هم آن سیاستمداران وابسته‌ی به غرب بودند. کسانی که آن روز با غریبه‌ها و با قدرت دولت انگلیس میانه‌ی صمیمی و گرمی داشتند؛ حرکت ملت ایران را منحرف کردند؛ بعد هم رضاخان را سرکار آوردند؛ لذا تحول ملت ایران شصت سال عقب افتاد.

در زمینه مشروطیت پژوهش‌های متعددی صورت پذیرفته است که می‌توان از شاخص‌ترین آن‌ها مشروطه ایرانی به قلم ماشالله آجودانی و سید جواد طباطبایی در دو کتاب نظریه حکومت قانون و مکتب تبریز اشاره کرد. از مشکلات نویسندگان مذکور در «نقد تاریخ معاصر ایران» (صرفنظر از خوانش جانب‌دار معطوف به این یا آن نگرش سیاست‌زده) بدفهمی‌های ناشی از «بدخوانی‌های اسناد و متون تاریخی است. هم از این رو است که، گزاره‌های تاریخی نادرستی از این یا آن محقق و صاحب نظر تاریخ مشروطه ایران، به مثابه حقایق خدشه‌ناپذیر، در وجدان تاریخی ما جا خوش می‌کنند و زنجیره بدفهمی‌ها و به تبع آن مشکلات و مصائب تاریخی دیگری را موجب می‌شوند. از این رو به نظر می‌رسد فقدان بررسی اندیشه‌های متولیان کنونی در برداشت آنها از مشروطه می‌تواند نقیصه‌ای جدی در مطالعات آن بزرگواران باشد

سوال اصلی این مقاله آن است که نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای چگونه است؟ او چه شرایط علی و چه زمنه‌های را در شکل‌گیری انقلاب اسلامی موثر می‌داند؟ منظور از شرایط علی مجموعه عوامل درونی داخل ایران است که باعث ایجاد و توسعه مقوله‌ای انقلاب اسلامی می‌شوند. در این مقاله از میان مقولات تولید شده بر نقش عنصر روحانیت در نهضت مشروطه بر انقلاب اسلامی تاکید بیشتری می‌گردد. مقوله نهضت مشروطیت یکی دیگر از مهم‌ترین عوامل درونی شکل‌گیری انقلاب از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای است. نظر به اهمیت این موضوع رهبر معظم انقلاب در طول تصدی گریشان در امر رهبری، با افراد و گروه‌های متخلف مردمی صحبت داشته‌اند. لذا مسئله اساسی این مقاله تحلیل تماتیک سخنان رهبری انقلاب در خصوص نقش انقلاب مشروطه در انقلاب اسلامی است تا به الگوی مستخرج از بیانات آیت الله خامنه‌ای مدظله‌العالی در حوزه مبانی نظری انقلاب دست یابد. در این مقاله سه مضمون غالب، رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن با یازده بعد، انحراف و شکست نهضت مشروطیت با نه بعد، عواقب شکست نهضت مشروطیت با پنج بعد به‌عنوان عوامل درونی انقلاب اسلامی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای صورت‌بندی شده است.

چارچوب مفهومی

تحقیقات کیفی، برخلاف پژوهش‌های کمی که مبتنی بر یک چارچوب نظری جهت نظریه آزمائی هستند، از چهارچوب مفهومی استفاده می‌کنند. چهارچوب مفهومی مجموعه مفاهیم به هم مرتبطی را شامل می‌شود که بر مفاهیم عمده مورد مطالعه تمرکز دارد و آنها را در قالب یک نظام منسجم و مرتبط معنایی به همدیگر پیوند میدهد (احمد پور، ۱۳۸۵: ۲۳) در رویکرد نسل دومی محققان نظریه پردازی داده بنیاد بر استفاده از تئوری در تحقیق تأکید شده است در تعریف حساسیت نظری بیان می‌داند که سطح حساسیت نظری یک پژوهشگر بازتابی از سابقه ذهنی و فکری محقق است یعنی از نوع نظریه های که مطالعه و درک کرده می‌تواند در انجام پژوهش خود بهره گیرد (ملانی، ۲۰۰۶: ۲۳) لذا در این بخش سعی می‌شود توضیح مختصری از نظریه های مرتبط ارائه شود. در خصوص انقلاب ایران نظریه های متعددی وجود دارد که سعی کرده اند وقوع انقلاب ایران را تبیین کنند.

برخی تلاش نمودند بر عوامل روانشناسی و با استفاده از نظریه تد گار انقلاب اسلامی را تحلیل کنند که بر روی شکاف میان توقعات و امکانات پاسخگویی متمرکز می‌گردد (تدگار، ۱۳۷۷: ۲۳) بعضی منابع تلاش کرده اند با بهره گیری از نظریات نوسازی انقلاب اسلامی را تبیین کنند. ادعای این نظریات این است که علت اصلی انقلاب اسلامی، نوسازی سریعی بود که شاه در ایران اجرا کرد (بشیره، ۱۳۷۲: ۵۵) بعضی دیگر، از نظریات مختلف مارکسیستی، که عامل اقتصادی و طبقاتی را علت اصلی انقلاب می‌دانند، برای تبیین انقلاب اسلامی استفاده کرده‌اند. مثلاً خانم تدا اسکاچیل با استفاده از نظریه مارکسیستی ساختاری ادعا کرده است که انقلاب اسلامی ایران مبنای طبقاتی داشته و طبقات متوسط قدیم و جدید برضد طبقه حاکم قیام کرده و آن را ساقط کرده اند. البته وی در تبیین انقلاب اسلامی از بُعد ساختاری از نظریه خود عقب نشینی و نقش رهبری را در این انقلاب، مهم تلقی می‌کند (پناهی، ۱۳۸۳: ۲۳) برخی دیگر از نظریه ها نظیر کورن هاووزر، نظریه پرداز جامعه توده وار، علت انقلاب اسلامی را توده‌های بودن جامعه می‌داند (بشیره، ۱۳۷۲: ۷۵) برخی دیگر از نظریه پردازان، انقلاب اسلامی را تبیین مذهبی کرده و علت اصلی انقلاب را در ویژگیهای مذهبی ایران جستجو کرده اند. مثلاً حامد الگار سعی کرده است نشان دهد که ریشه های انقلاب اسلامی در تحولات نهادی و ایدئولوژیکی نهفته است که در مذهب شیعه در ایران پس از سده شانزدهم میلادی شکل گرفته اند. به نظر او، اعتقادات مربوط به امامت، غیر مشروع بودن نظامهای غیردینی، شهادت و اجتهاد نقش مهمی در به وجود آمدن انقلاب اسلامی ایفا کرده اند (پناهی، ۱۳۸۳: ۲۳) بعضی دیگر از محققان به جای تبیین تک علتی، تبیین چند علتی از انقلاب اسلامی ارائه داده اند. برای مثال، نیکی کدی و جان فوران سعی می‌کنند به علل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در تبیین انقلاب اسلامی بپردازد. جان فوران پنج عامل را در وقوع انقلاب اسلامی مهم می‌داند که عبارتاند از: توسعه سریع و ناموزون اقتصادی، ضعف سیاسی پادشاهی به دلیل مشروعیت پایین و مبنای اندک مردمی آن، ائتلاف وسیع گروههای مخالف، نقش بسیج سیاسی اسلام مخصوصاً مذهب شیعه که هم ایدئولوژی و هم سازمان و هم رهبری فرهنگدانه تأمین می‌کند و بالاخره شرایط مبهم و غیر شفاف بین المللی رژیم پهلوی (فوران، ۱۳۸۷: ۴۵).

روش‌شناسی تحقیق

تحلیل مضمون

در این پژوهش از استراتژی تحلیل تماتیک (مضمون) استفاده شده است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. منظور از الگو مدلی است که از طریق نظم مفهومی داده های مستخرج بدست می‌آید. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. تحلیل مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی به کار رود. به طور کلی، تحلیل مضمون، روشی است برای:

الف- دیدن متن؛

ب- برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛

ج- تحلیل اطلاعات کیفی؛

د- مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ؛

ه- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (Boyatzis, 1998, p. 4).

جامعه آماری (حوزه/ میدان تحقیق) و روش نمونه‌گیری

بدلیل اینکه پژوهش، پژوهش بنیادی خواهد بود لذا جامعه آماری برای آن همچون پژوهش‌های کمی متصور نیست و روش نمونه‌گیری نیز نظری و یا تئوریک خواهد بود. بدین معنا که منابعی انتخاب خواهند شد که بیشترین اطلاعات و داده برای پاسخ به سوال تحقیق فراهم می‌کنند.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

کینگ و هاروکز^۱ در سال ۲۰۱۰ با بررسی و جمع‌بندی تلاش‌های دیگر پژوهشگران تحلیل مضمونی، فرایندی سه مرحله‌ای را برای تحلیل مضمونی ارائه داده‌اند این فرایند شامل سه مرحله‌ی کدگذاری توصیفی^۲، کدگذاری تفسیری^۳ و یکپارچه‌سازی از طریق مضامین فراگیر^۴ می‌باشد که در ادامه تشریح می‌گردد (King, N, & Horrocks, 2010, 23).

مرحله اول: کدگذاری توصیفی

غرق شدن در داده‌ها، مستلزم مطالعه و مرور مکرر داده‌ها به روشی فعال است. در این مرحله حداقل یکبار قبل از شروع کدگذاری، کل داده‌ها مطالعه شده است؛ در این حالت، به هنگام مطالعه متن، برخی از ایده‌ها و الگوها شناخته شد. این گام، ستون فقرات مراحل بعدی را شکل می‌دهد. در این گام است که ایده‌های خوبی درباره کدگذاری‌ها و الگوها شکل می‌گیرد. پس از این کار، پژوهشگر، آماده است فرایند کدگذاری را آغاز کند. لکن، کدگذاری در کل فرایند تحلیل صورت می‌گیرد و تعریف می‌شود.

مرحله دوم: کدگذاری تفسیری

گام دوم، زمانی آغاز می‌شود که پژوهشگر، داده‌ها را مطالعه کرده و با آن‌ها آشنا شده باشد. همچنین، فهرستی اولیه از ایده‌های موجود در داده‌ها و نکات جالب آن‌ها، تهیه کرده باشد؛ لذا این گام، مستلزم ایجاد کدهای اولیه از داده‌هاست. در این گام، از کدها برای تقسیم داده‌های متنی به قسمت‌های فهمیدنی و استفاده‌پذیر مانند بند، عبارت، کلمه یا سایر معیارهایی که برای تحلیل خاص لازم است استفاده می‌شود. کدهای موجود در چارچوب کدگذاری، باید حد و مرز کاملاً مشخص و تعریف شده‌ای داشته باشد به گونه‌ای که تغییرپذیر و یا تکراری نباشد. همچنین، کدها باید محدود به قلمروی تحقیق باشد و به طور روشن بر موضوع، تمرکز داشته باشد تا از کدگذاری هر جمله از متن اصلی، اجتناب شود. این گام به لحاظ تفسیری حائز اهمیت است.

مرحله سوم: یکپارچه‌سازی

گام سوم یکپارچه‌سازی، وقتی شروع می‌شود که همه داده‌ها، کدگذاری اولیه و گردآوری شده باشد و فهرستی طولانی از کدهای مختلف در مجموعه داده‌ها، شناخته شده باشد. در این گام که به تحلیل در سطحی کلان‌تر از کدها تمرکز دارد کدهای مختلف در قالب مضامین مرتب می‌شود و همه داده‌های کدگذاشته مرتباً با هر یک از مضامین، شناخته و گردآوری می‌شود. اساساً در این مرحله، کدها تجزیه و تحلیل می‌شود و به نحوه ترکیب و تلفیق کدهای مختلف جهت تشکیل مضمون پایه، توجه می‌شود. در این مرحله می‌توان از شکل، نمودار، جدول، نقشه‌های ذهنی و یا نوشتن نام هر کد همراه با توضیح خلاصه‌ای از آن بر روی کاغذی جداگانه و قرار دادن آن در ستون مضمون مرتبط، برای مرتب کردن کدهای مختلف در قالب مضامین بهره گرفت. در این مرحله ممکن است مجموعه‌ای از کدها به هیچ مضمونی اختصاص پیدا نکند و یا ممکن است از برخی کدها صرف نظر شود. برای چنین کدهایی می‌توان به طور موقت استفاده کرد تا در صورت بررسی مجدد جایگاه مناسب آن‌ها در قالب مضامین تعیین شود. کدگذاری را می‌توان، دستی یا با نرم افزارهای رایانه‌ای انجام داد. همچنین، می‌توان با نوشتن یادداشت بر روی متن یا حواشی آن و یا با استفاده از مدادهای رنگی و ماژیک، داده‌های مورد نظر را برجسته کرد. همچنین، می‌توان از یادداشت‌های فهرست بندی شده و فیش‌های تحقیقاتی استفاده کرد که در این تحقیق نیز از این فرایند استفاده می‌شود.

¹ King and Horrocks

² Descriptive Coding

³ Interpretive Coding

⁴ Overarching Themes

روش اعتبارسنجی

پژوهشگران مختلفی که از تحقیق کیفی در تحقیقات خود استفاده کرده‌اند، بر این باورند که با توجه به ویژگی‌های روش تحقیق کیفی، باید از واژه «اعتبار» به «جای قابلیت اتکا» در این نوع تحقیق‌ها استفاده نمود. به نظر آنها اگر یک تحقیق کیفی واجد چنین ویژگی‌هایی باشد، از صحت و درستی برخوردار است. (عبداللهی‌مان ۱۳۷۹، ۲۰) ارل بی در این مورد تأکید می‌کند که در تحقیقات کیفی بهتر است از اعتبار و روایی که به دقت شاخص‌های اندازه‌گیری برمی‌گردد، به جای قابلیت اتکا که به معنی تکرارپذیری در آزمون مجدد است و بیشتر در تحقیقات کمی کاربرد دارد، استفاده کرد.

روش اعتبارسنجی این پژوهش "روایی تفسیری" بوده است و با ارائه و بازخورد نتایج پژوهش به صاحب نظران تأیید نهایی آن اعمال گردید. برای سنجش روایی تحقیق حاضر علاوه بر اینکه مضمون‌های فراگیر اصلی و فرعی از پیشینه و چارچوب مفهومی انتخاب گردیده نظریات و رهنمون‌های گروهی از نخبگان نیز در این خصوص لحاظ گردیده است شایان ذکر است متن بیانات آیت الله خامنه‌ای و پژوهش‌های موجود در این زمینه محدود بوده است لذا نیازی به استفاده از روش هولستی احساس نگردیده است.

سوالات اصلی تحقیق

۱- نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای چگونه است؟

سوالات فرعی تحقیق

۱- نقش رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن در انقلاب اسلامی چیست؟

۲- انحراف و شکست نهضت مشروطیت از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای چگونه رخ داد؟

۳- عواقب شکست نهضت مشروطه از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای چیست؟

۴- تفاوت دیدگاه آیت الله خامنه‌ای با آخوند خراسانی و نائینی چیست؟

روش تجزیه تحلیل داده‌ها

تحلیل مضمون، طیف گسترده‌ای از روش‌ها و فنون را در بر می‌گیرد. در فرایند تحلیل مضمون با توجه به اهداف و سوالات تحقیق می‌توان از روش‌های تحلیلی مناسب آن استفاده کرد. روش کاربردی مناسب در این تحلیل مضمون تحلیل قالب مضامین؛ شبکه مضمون‌ها؛ تحلیل مقایسه‌ای است. مجموع کل کدگذاری‌های بیانات رهبری در رابطه با مقوله‌ی نهضت مشروطه و انقلاب اسلامی به سه مقوله اصلی دست یافتیم که آن شامل رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن با یازده بعد، انحراف و شکست نهضت مشروطیت با نه بعد، عواقب شکست نهضت مشروطیت با پنج بعد است و از مجموع کدگذاری‌ها شبکه مضامین الگوی اصلی استخراج گردیده است.

شکل ۱- مفاهیم بدست آمده در خصوص نقش نهضت مشروطه در انقلاب اسلامی

مفاهیم	زیر مقوله‌ها	مقوله عمده
<p>۳- سید عبدالله بهبهانی و سید محمد طباطبایی، ۴- پیشوایان مشروطه در تهران؛ ۵- دقت نظر و ایستادگی آیت‌الله سید محمدکاظم یزدی در جریان مشروطه؛ ۶- حرکت علمایک حرکت جامع ضد استبدادی و ضد استعماری؛ ۷- شعار علما عدالت خواهی، عدالت در مسائل حکومتی با عدالت مورد مطالبه علما؛ ۸- عدالت‌خانه دستگاهی قانونی برای نظارت بر حکومت؛ معیار عدالت، قوانین اسلامی؛ ۹- روحانیون و علما در رأس انجمن‌های دوران مشروطه؛ ۱۰- حرکت مردم تبریز در مشروطیت در خط دین و استقلال کشور؛ ۱۱- ادبیات والا و مطالب دلسوزانه، شاخص روزنامه‌های دوره مشروطه.</p>	<p>رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن</p>	انقلاب اسلامی
<p>انحراف حرکت عدالت‌خواهی مشروطیت به سوی استبداد توسط انگلیس، مشروطه قالب و ترکیب حکومتی انگلیس، شعار ترقی خواهی جریان مورد حمایت انگلستان- روشنفکران مشروطه‌خواه، غرب‌زده؛ تحت تأثیر بیگانگان،- علت شکست مشروطیت مقابله با دین، حذف علما و مردم،- فریب دادن برخی از علما و ایجاد اختلاف در</p>	<p>انحراف و شکست نهضت مشروطیت</p>	

مقوله عمده	زیر مقوله ها	مفاهیم
		جبهه عدالت خواهی توسط انگلستان، - شهادت شیخ فضل الله نوری به جرم همراهی نکردن با جریان غرب گرا، - حذف و ترور رهبران مشروطه، بدبینی روحانیت و مردم متدین نسبت به مشروطیت.
		تسلط استبداد و تثبیت نفوذ خارجی، استبداد رضاخان بدتر از استبداد عواقب شکست نهضت مشروطیت ناصرالدین شاه، شصت سال عقب افتادگی در تحول ملت، نفوذ دشمن در مجلس، انحراف مجلس

رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن

از دیدگاه آیت الله خامنه ای مقوله رهبری نهضت مشروطیت و هویت آن دارای ۱۱ بعد به شرح زیر می باشد ۱- علما عامل اصلی مشروطه خواهی ۲- شیخ فضل الله نوری، ۳- سید عبدالله بهبهانی و سید محمد طباطبایی، ۴- پیشوایان مشروطه در تهران؛ ۵- دقت نظر و ایستادگی آیت الله سید محمد کاظم یزدی در جریان مشروطه؛ ۶- حرکت علمایک حرکت جامع ضد استبدادی و ضد استعماری؛ ۷- شعار علما عدالت خواهی، عدالت در مسائل حکومتی با عدالت مورد مطالبه علما؛ ۸- عدالت خانه دستگاهی قانونی برای نظارت بر حکومت؛ معیار عدالت، قوانین اسلامی؛ ۹- روحانیون و علما در رأس انجمن های دوران مشروطه؛ ۱۰- حرکت مردم تبریز در مشروطیت در خط دین و استقلال کشور؛ ۱۱- ادبیات والا و مطالب دلسوزانه، شاخص روزنامه های دوره مشروطه.

علما عامل اصلی مشروطه خواهی

"در مشروطیت، نقش علما نقشی نیست که قابل مقایسه با نقش دیگران باشد. در سال های پیش از مشروطیت - یعنی سال های سلطنت مظفرالدین شاه - انجمن های پنهانی تشکیل می شد و نشست های گوناگونی بود که هم علما، هم غیر علما بودند و آثار آن ها در مشروطیت منعکس بود؛ منتها آن چیزی که مشروطیت را به ثمر رساند، این انجمن ها نبود؛ آن حضور مردمی ای بود که جز با فعالیت و تأثیر علما امکان پذیر نبود؛ یعنی اگر فتوای آخوند نبود، فتوای آشیخ عبدالله مازندرانی و امثال این ها نبود، اصلاً امکان نداشت این حرکت در خارج تحقق پیدا کند. علاوه بر این که در همان کارهای دسته جمعی خاصی - نه عوامی - هم باز علما نقش غالب را داشته اند. شما نگاه کنید ببینید در همان وقتی که انجمن های مشروطیت - یعنی انجمن های بعد از فرمان - تشکیل شد، مؤثرترین آدم ها در مهم ترین مراکز کشور، علمایند. انجمن تبریز را ببینید، انجمن مشهد را ببینید، انجمن رشت را ببینید؛ این ها جاهای حساسند که عناصر اصلی و مؤثرشان، علما هستند. بنابراین، نقش روحانیت در مشروطیت، اولاً نقشی نیست که قابل انکار باشد، ثانیاً قابل مقایسه باشد با نقش دیگرانی که بودند؛ روشنفکرها، و در مرحله ی بعد، بعضی از صاحبان قدرت و متنفذان دولتی".^۱

شیخ فضل الله نوری، سید عبدالله بهبهانی و سید محمد طباطبایی، پیشوایان مشروطه در تهران

دوران استبداد حکومت قاجار مردم را به جان آورده بود. مردم قیام کردند، دلسوزان جامعه قیام کردند؛ پیشرو آن ها هم علمای دین بودند. در نجف، مرجع تقلیدی مثل مرحوم آیه الله آخوند خراسانی؛ در تهران سه نفر عالم بزرگ - مرحوم شیخ فضل الله نوری، مرحوم سید عبدالله بهبهانی، مرحوم سید محمد طباطبایی - پیشوایان مشروطه بودند. پشتوانه ی این ها هم دستگاه حوزه علمیه در نجف بود. این ها چه می خواستند؟ این ها می خواستند که در ایران عدالت برپا شود؛ یعنی استبداد از بین برود.^۲

دقت نظر و ایستادگی آیت الله سید محمد کاظم یزدی در جریان مشروطه

در همین قضیه ی مشروطه، خب مرحوم آسید محمد کاظم جزو اولین کسانی است که مشروطه را امضاء کرد و قبول کرد در اول کار. وقتی مرحوم شیخ فضل الله نوری نوشت که یک چنین کاری در تهران دارد انجام میگیرد، جزو اولین کسانی که این را امضاء کردند و قبول کردند، مرحوم آسید محمد کاظم بود. بعد که اساسنامه - یعنی همان قانون اساسی - مطرح شد، ایشان گفت که من باید قانون اساسی را ببینم، من باید این که بنا است تأیید بکنم را ببینم. مرحوم آشیخ فضل الله از تهران نوشت که ما دیدیم،

^۱ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۲ بیانات در اجتماع بزرگ مردم قم ۱۳۷۹/۰۷/۱۴

درست است، خوب است. خب، آشیخ فضل الله هم معاصر این‌ها بود، هم دوره ی این‌ها بود، مرد بزرگی بود، به او اطمینان داشتند. ایشان گفت نه، من خودم باید ببینم! این نهایت اهتمام این مرد را نشان می‌دهد که با اینکه کسی مثل شیخ فضل الله نوری که مورد قبول این‌ها بوده تأیید میکند، ایشان می‌گویند من [باید ببینم] چون کار، کار بزرگی است، می‌فهمیده که کار ریشه‌دار و دنباله داری است، نمیشود این را با سهل انگاری از سر گذراند؛ که بعد هم قضایای بعدی تأیید کرد که همین درست بوده؛ یعنی باید از اول همین کار را میکردند. خود مرحوم شیخ فضل الله سر قضیه ی متمم قانون اساسی چه کشید در تهران! آخرش هم چه شد؛ هم ایشان، هم مخالفین ایشان از علمای بزرگ، به چه وضعی دچار شدند. این دقت و احتیاط این مرد را نشان می‌دهد در امر دین. این به نظر من خیلی مهم است. با اینکه فشار هم زیاد بود - یعنی شرائط، شرائط عادی نبود؛ فشار فکری، فشار سیاسی، از اطراف روی این مرد [بود]؛ عشایر نجف و این‌ها مرید ایشان بودند، لکن در خود حوزه ی نجف اغلب مخالف بودند - ایشان ایستاد.^۱

حرکت علمایک حرکت جامع ضد استبدادی و ضد استعماری

وجه ضد استبدادی در فعالیت‌های علما، یک وجه منطوقی در جنبه‌ی ضد بیگانه و ضد استعماری بود... البته در مسئله‌ی مشروطیت هم وجه ضد استبدادی در حرکت علما واضح و روشن شد...

اگر کسی وجه ضد سلطه‌ای بیگانه را در حرکت مشروطه ندیده بگیرد، مثل این است که ماهیت و هویت این حرکت را ندیده گرفته. خود این، می‌تواند برای ما تفسیر و تحلیل کند دعواهایی را که علمای داخل در مشروطه با غیر خودشان داشته‌اند؛ در درجه‌ی اول مرحوم شیخ فضل الله و کسانی از قبیل ایشان؛ در درجه‌ی بعد، مرحوم سید عبدالله بهبهانی و مرحوم سید محمد طباطبایی و بقیه‌ی کسانی که باز از علما بودند و بعد، از مشروطه برگشتند. در نتیجه، مسئله‌ی ضد سلطه‌ی بیگانه را باید حتماً در نظر گرفت.^۲

شعار علما عدالت‌خواهی

یکی از نقاطی که حتماً باید رویش تکیه بشود، این است؛ این که نهضت [مشروطیت] چه بود؟ شعار علما، «عدالت‌خواهی» بود. به‌طور مشخص آنچه که می‌خواستند، «عدالت‌خانه» بود. درست است؟ این، یک توقع اخلاقی نبود؛ چون خواست عدالت چیزی نبود که این همه سر و صدا بخواهد. اگر یک درخواست و توصیه‌ی اخلاقی بود، این چیزی است که همیشه بوده و همیشه علما و بزرگان، مردم را به عدالت یا حکام را به عدالت تشویق می‌کردند؛ اما این جنجالی که به وجود آمد و آن تحصن‌ها، آن ایستادگی‌ها و بعد مقابله‌هایی که با دستگاه استبداد شد و فداکاری‌هایی که انجام گرفت، فقط یک درخواست اخلاقی محض نبود، بلکه آن‌ها چیز دیگری را که فراتر از یک درخواست اخلاقی بود، می‌خواستند.^۳

عدالت در مسائل حکومتی با عدالت مورد مطالبه علما

آن عدالتی که این‌ها [علما در جریان مشروطیت] می‌خواستند، دقیقاً و مستقیماً عدالت در زمینه‌ی مسائل حکومتی بود؛ چون مخاطب این‌ها حکومت بود. می‌دانید قضایا از عملکرد حاکم تهران شروع شد؛ آن جنجال در مسجد سید عزیزالله و مسجد جامع ظاهراً. البته همه‌ی این‌ها زمینه‌های تاریخی دارد و معلوم است؛ اما این غده اینجا بود که سر باز کرد و منفجر شد. بنابراین، مخاطب این عدالت‌خواهی، حکومت و دولت بود و آحاد مردم - تجار، بقیه‌ی کسانی که ظلم می‌کنند در خلال جامعه - نبودند؛ بلکه محور مرکز اصلی، حکومت بود.^۴

عدالت‌خانه دستگاهی قانونی برای نظارت بر حکومت

آنچه این‌ها [علما در جریان مشروطیت] می‌خواستند، یک بنیاد تأمین‌کننده‌ی عدالت بود، که اسمش را می‌گذاشتند «عدالت‌خانه». حالا این عدالت‌خانه چه جور تفسیر می‌شد، ممکن است در نظر خود آن‌ها هم واضح نبود. ما ادعا نمی‌کنیم که آن‌ها مثل نسخه‌ی مشروطیت که در نظر اروپایی‌ها و غربی‌ها یک نسخه‌ی عمل‌شده‌ی واضحی بود، روشن بود که چه می‌خواهند؛ ما نمی‌گوییم که در نظر علما و متدینین، نسخه‌ی عدالت‌خانه به همین وضوح بود؛ نه، لیکن فی‌الجمله این بود که می‌خواستند یک دستگاه قانونی‌ای وجود داشته باشد که بتواند پادشاه و همه‌ی سلسله‌مراتب حکومتی را تحت کنترل و نظارت خودش قرار بدهد، تا این‌ها ظلم نکنند؛

^۱ بیانات در دیدار اعضای ستاد برگزاری همایش علامه سید محمد کاظم طباطبایی یزدی-۱۳۹۱/۳/۲۲

^۲ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۳ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۴ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

تا عدالت تأمین بشود؛ یعنی یک دستگاه این جوری می‌خواستند. حالا این می‌توانست تفسیر شود به مجلس شورای ملی یا مجلس شورای اسلامی؛ می‌توانست تفسیر شود به یک چیز دیگر. آنچه آن‌ها می‌خواستند یک نهاد عملی و یک واقعیت قانونی بود که قدرت این را داشته باشد که جلوی شاه را بگیرد؛ چون شاه اسلحه و سرباز داشت که اگر می‌خواستند جلوی او را بگیرند، طبعاً بایستی این دستگاه قدرتی فراتر از سرباز و سربازخانه داشته باشد. این‌ها را بایست فکر کرد، که اگر می‌خواستند، دنبال این بودند، لابد قاعدتاً فکر این را هم می‌کردند؛ یعنی طبعاً منابع مالی و منابع نظامی در اختیار او قرار می‌گرفت، تا بتواند اجرای عدالت کند و عدالت را بر حکومت و بر شخص شاه تحمیل کند.^۱

معیار عدالت، قوانین اسلامی

معیار این عدالت [مورد توجه علما در جریان مشروطیت]، قوانین اسلامی بود؛ یعنی عدالت اسلامی می‌خواستند؛ در این هیچ تردیدی نیست و این را بارها و بارها گفته بودند. آنچه که مورد درخواست مردم بود این بود، که متنش هم مواد اسلامی و احکام اسلامی و قوانین اسلامی است.^۲

روحانیون و علما در رأس انجمن‌های دوران مشروطه

ما در قضایای مشروطه به مرحوم آخوند نازیدیم و بالیدیم و افتخار کردیم؛ به مرحوم میرزای نائینی همین‌طور؛ اما قضیه در همین حدود تقریباً متوقف ماند؛ درحالی‌که در قضیه‌ی مشروطه شخصیت‌های برجسته‌ی بودند. شما نگاه کنید به تاریخ کسروی، مثلاً فلان شخص که در تبریز یک قطار فشنگ به خود می‌بسته و رشادتهایی کرده، شده یک شخصیت! البته ما نمی‌گوییم چرا؛ اما اسم «ثقة الاسلام» با آن عظمت، که اتفاقاً کسروی از او تعریف کرده، یا همان بزرگانی که پدر من نعل آن‌ها را در دوران نوجوانی بالای دار دیده بود - در همان روز عاشورایی که روس‌ها این‌ها را به دار کشیدند - خیلی کم مطرح هستند. این‌ها خیلی افراد بزرگ و خیلی شخصیت‌های برجسته‌ی بودند. ما چرا اجازه بدهیم این ظلم به روحانیت شیعه بشود؟ شما نگاه کنید که در سرتاسر کشور، چه کسانی انجمن‌های ملی را می‌گرداندند؟ درست است که در تکوین مشروطیت، هم جریان روحانیت و هم جریان روشنفکری، هر دو، دخیل بودند - این را نمی‌شود انکار کرد و این مقدمات همان چیزی بود که بعد اسمش شد مشروطیت، و اول، عدالت‌طلبی و قانون‌گرایی و قانون‌طلبی بود - اما در عمل، آن کسانی که وارد میدان شدند و حقیقتاً بارهای سنگین مثل همین انجمن‌های ملی - نه بارهای نان و آبدار مثل نمایندگی مجلس از تهران و وزارت - را به دوش گرفتند، چه کسانی بودند؟ شما اگر به جاهایی که انجمن فعالیت داشته نگاه کنید، خواهید دید که در رأس انجمن، یک یا دو یا سه روحانی بوده‌اند. این قضیه در مشهد بود؛ کمالین که در تبریز، در اصفهان، در شیراز و در لار هم همین‌طور بود. بنابراین، می‌بینید که این شخصیت‌های روحانی بودند که وارد میدان شدند.^۳

حرکت مردم تبریز در مشروطیت در خط دین و استقلال کشور

در قضیه‌ی مشروطیت، قضایای تبریز شگفت‌آور است. در مورد نقش آذربایجان در مشروطیت و جهتگیری مردم آذربایجان خیلی کتاب نوشته‌اند؛ اما به نظر من هنوز هم حرفه‌ای نگفته‌ای وجود دارد که می‌شود نوشت و باید نوشت. پدرم در قضایای مشروطه‌ی تبریز جوانی بوده است در این شهر. خود او شاهد قضایا بوده است. مرحوم باقرخان، هم‌محله‌ی آن‌ها بوده است در کوچه‌ی قره‌باغی‌ها. ایشان از نزدیک مسائل را دیده بود و نقل می‌کرد. می‌دانیم که جهتگیری ستارخان و باقرخان در مشروطیت، درست نقطه‌ی مقابل جهتگیری کسانی بود که مشروطیت انگلیسی و مشروطیت زیر پرچم بیگانه را می‌خواستند. ستارخان در سخنرانی و اعلامیه‌اش می‌گفت: «من می‌خواهم زیر پرچم ابوالفضل العباس حرکت کنم». بودند کسانی که می‌خواستند نهضت را بکشاند به سمت حرکت انگلیسی، اما ستارخان ایستادگی کرد. بعد هم همان‌ها بودند که مرحوم ستارخان و مردم باقرخان را کشانند تهران و در باغ اتابک، آن‌ها را از بین بردند؛ هر کدام را به نحوی.

^۱ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۲ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۳ بیانات در دیدار اعضای همایش مرحوم حاج آقا نورالله اصفهانی-۱۳۸۴/۵/۱۵

جهت حرکت مردم آذربایجان و مردم تبریز در مشروطیت، چنین جهتی بود: ایستادگی، اقتدار، حضور عظیم مردمی، و در خط درست دین و استقلال کشور.^۱

ادبیات والا و مطالب دلسوزانه، شاخص روزنامه‌های دوره مشروطه

از اواخر دوران ناصرالدین شاه هم مطبوعات وارد ایران شد و فعالیتش را آغاز کرد. اوج کار مطبوعات، در دوران مشروطه بود؛ یعنی از عهد مظفردالدین شاه به تدریج افزایش پیدا کرد...

اگر به مجموعه‌ی روزنامه‌های دوره‌ی مشروطه و اندکی قبل از مشروطه نگاه کنید، در آن‌ها مطالب بسیار خوبی به چشم می‌خورد. طنزهای پخته، ادبیات والا و مطالب حاکی از دلسوزی و علاقه‌مندی نسبت به سرنوشت کشور، از شاخصه‌های چنین روزنامه‌هایی است. با گذشت حدود نود سال از تاریخ نشر این روزنامه‌ها، در آن‌ها بعضاً مطالب و نکاتی یافت می‌شود که برای امروز هم خیلی کهنه نیست. نشریه‌ای را از همان روزگار در دست مطالعه داشتم که در آن طنز بسیار پخته‌ای درباره‌ی «امین‌السلطان» درج کرده بودند! طنزی قوی و دنباله‌دار، که بعد از کشته شدن امین‌السلطان مجال نشر یافته بود. تعجب کردم! طنزی در نود سال قبل، به این خوبی؛ آن‌هم به قلم نویسنده‌ای که چندان هم معروف نیست! آیا طنز امروز مطبوعات کشور ما، از آن وقت به قدر نود سال پیشرفت کرده است؟ نمی‌شود قرص و محکم، جواب مثبت داد.

هوشمندی و زیرکی در ارائه‌ی مطالب، از دیگر ویژگی‌های مطبوعات آن روزگار است. نمونه‌ی دیگری در ذهن من هست که دریکی از همان مطبوعات عهد مشروطیت دیدم. مربوط به زمانی است که «علی خان امین‌الدوله»، از صدارت بر کنار و به رشت رفته و خانه نشین شده بود. ظاهراً شایعاتی علیه امین‌الدوله بوده است. به‌رحال، مخالفینش بر سرکار بودند. قضیه از این قرار بوده که امین‌الدوله برای - به گمانم - روزنامه‌ی «پرورش» نامه‌ای می‌نویسد و از خودش دفاع می‌کند. البته پای آن نامه، امضای خودش را نمی‌گذارد و به‌عنوان فردی ناشناس، آن را ارسال می‌کند. اهل قلم می‌دانند که قلم امین‌الدوله، قلمی پخته و قوی و درعین حال قابل شناختن است. او شاید از این حیث، بهتر از همه‌ی رجال عهد قاجار باشد.

باری؛ سردبیر آن روزنامه، قلم امین‌الدوله را می‌شناسد و می‌فهمد که نوشتن نامه، کار خود امین‌الدوله است. لذا، پاسخی به تناسب این شناسایی به نامه‌ی مذکور می‌دهد. پاسخ سردبیر روزنامه، به نظر من به قدری جالب و هشیارانه و آمیخته‌ی با زیرکی است که انسان شگفت‌زده می‌شود. ببینید! سابقه‌ی روزنامه‌نگاری ما، اینهاست. البته هوشیگری، تهمت زدن و مطرح کردن برخی از آدم‌ها هم، در مطبوعات آن عصر هست که این جزو بزرگ‌ترین نقاط ضعف آن‌هاست. لکن چنان نقاط مثبتی هم که ذکر شد، دارند.^۲

مقوله انحراف و شکست نهضت مشروطیت:

ویژگی‌های انحراف و شکست نهضت مشروطیت دارای ۹ بعد است عبادتند از: انحراف حرکت عدالت‌خواهی مشروطیت به‌سوی استبداد توسط انگلیس، مشروطه قالب و ترکیب حکومتی انگلیس، شعار ترقی‌خواهی جریان موردحمایت انگلستان - روشنفکران مشروطه‌خواه، غرب‌زده؛ تحت تأثیر بیگانگان، - علت شکست مشروطیت مقابله با دین، حذف علما و مردم، - فریب دادن برخی از علما و ایجاد اختلاف در جبهه عدالت‌خواهی توسط انگلستان، - شهادت شیخ فضل‌الله نوری به جرم همراهی نکردن با جریان غرب‌گرا، - حذف و ترور رهبران مشروطه، بدویی روحانیت و مردم متدین نسبت به مشروطیت

انحراف حرکت عدالت‌خواهی مشروطیت به‌سوی استبداد توسط انگلیس

این حرکت انگلیسی که فعال مایشاء در قضیه‌ی مشروطیت و مابعد مشروطیت بودند، در چه دوره‌ای از تاریخ غرب و تاریخ انگلیس واقع می‌شود؟ از وقتی که غربی‌ها و اروپایی‌ها در اوج نشاط تمدن و پیشرفت علمی و سیاسی‌اند؛ یعنی یک حرکت پرنشاط امیدوار مهاجمی به همه‌ی دنیا دارند، که شما ببینید دوران استعمار در اینجا به اوج رسیده؛ یعنی همه‌جا، در واقع همه‌جای مناطق زرخیز عالم، تحت استعمار است و یکی از جاهایی که باید تحت استعمار قرار بگیرد، این منطقه‌ی نفت‌خیز است. در آن زمان، نقش نفت تازه به‌مرور داشت برای غربی‌ها واضح می‌شد و شاید در آن روز مهم‌تر از نفت برای آن‌ها مسئله‌ی ایجاد یک حائلی برای هندوستان بود؛ چون هندوستان برای انگلیس‌ها خیلی مهم بود و مناطق ایران و عراق حائلی بودند که نگذارند روس‌تزاری به هندوستان دست پیدا کند. بنابراین، ایران یکی از آماج‌ها و اهداف حتمی انگلیس‌ها بود.

^۱ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار عمومی مردم آذربایجان شرقی - ۱۳۸۵/۱۱/۲۸

^۲ بیانات در دیدار مدیران و مسؤولان مطبوعات کشور ۱۳۷۵/۲/۱۳

در آنچه‌ها سال این‌ها چه کار کردند؟ اول، فرصت‌طلبی کردند و تا این حرکت عدالت‌خواهی مشروطیت را در ایران به‌وسیله‌ی عوامل‌شان از نزدیک حس کردند، خیلی ماهرانه روی این حرکت دست گذاشتند و آن را در اختیار گرفتند. جزو اولین کارهایی هم که کردند، این بود که ارکان اصلی جنبه‌ی دیگر این حرکت را که جنبه‌ی دینی و ملی باشد، از صحنه حذف کردند، بعد هم با استفاده از هرج و مرجی که در ایران به وجود آمد - می‌توان احتمال داد که خیلی از این موارد هرج و مرج (حوادث آذربایجان، حوادث شمال غربی کشور و مسئله‌ی ارومیه) با تحریک خود این‌ها بوده، که قرائنی هم دارد. اتفاقاً «کسروی» حوادث شمال غربی کشور را خیلی خوب تشریح می‌کند و انسان می‌بیند چه اتفاقی آنجا افتاده - زمینه را برای یک حکومت استبدادی مطلق، یعنی همان چیزی که مشروطه ضد او آمده بود، فراهم کردند و بعد هم در ۱۲۹۹ این مستبد را آوردند سرکار؛ یعنی چهارده سال طول می‌کشد تا جامعه‌ی استبدادی‌ای را که به‌وسیله‌ی نهضت ملی و اسلامی مردم داشت مضمحل می‌شد، با مقدماتی که خودشان انجام دادند، به یک‌جمله‌ی استبدادی غیر قابل اضمحلال تبدیل کنند.^۱

مشروطه قالب و ترکیب حکومتی انگلیس

وقتی که جوش و خروش مردم [در نهضت مشروطیت] دیده شد، دولت انگلستان که آن وقت در ایران نفوذ بسیار زیادی داشت و از عواملی در میان روشنفکران برخوردار بود، این‌ها را دید و نسخه‌ی خودش را به این‌ها القاء کرد. البته در بین همان دلسوزان هم عده‌ای از روشنفکران بودند. حق آن‌ها نباید ضایع شود؛ لیکن یک عده روشنفکر هم بودند که مزدور و خود فروخته و از عوامل انگلیس محسوب می‌شدند. باری؛ مشروطه، قالب و ترکیب حکومتی انگلیس بود. این روشنفکران به‌جای این که دنبال دستگاه عدالت باشند و یک ترکیب ایرانی و یک فرمول ایرانی برای ایجاد عدالت به وجود آورند، مشروطیت را سر کار آوردند. نتیجه چه شد؟ نتیجه این شد که این نهضت عظیم مردم که پشت سر علما و به نام دین و با شعار دین خواهی بود، بعد از مدت بسیار کوتاهی منتهی به این شد که شیخ فضل‌الله نوری را - که این شهید بزرگوار همین‌جا مدفون است - در تهران به دار کشیدند. اندک زمانی بعد، سید عبدالله بهبهانی را در خانه‌اش ترور کردند. بعد از آن هم سید محمد طباطبایی در انزوا و تنهایی از دنیا رفت. آن وقت مشروطه را هم به همان شکلی که خودشان می‌خواستند برگرداندند؛ مشروطه‌ای که بالاخره منتهی به حکومت رضاخانی شد!

شعار ترقی خواهی جریان مورد حمایت انگلستان

در قضیه‌ی مشروطه، آن خط انگلیسی ماجرای مشروطه حرفش ترقی خواهی بود؛ شعارش توسعه و پیشرفت بود. همان کسانی که رهبران مشروطه را نابود کردند؛ شیخ فضل‌الله را به دار کشیدند، مرحوم آیه‌الله بهبهانی را ترور کردند، ستارخان و باقرخان را غیر مستقیم به قتل رساندند و خلع سلاح کردند، رهبران صادق مشروطه را زیر فشار قراردادند و یک عده افرادی را که وابسته‌ی به غرب و سیاست‌های استعماری بودند، به نام مشروطه‌خواه بر مردم مسلط کردند، شعار آن‌ها هم همین ترقی خواهی بود! آن‌ها هم میگفتند: پیشرفت، تحول! زیر این نام، آنچنان خیانت بزرگی انجام گرفت.^۲

روشنفکران مشروطه‌خواه، غرب زده؛ تحت تأثیر بیگانگان

انگلیس‌ها همان طور که شما فرمول واقع‌شده‌ی خارجی‌اش را به‌روشنی می‌دانید، آمدند بر این موج فرصت‌طلبانه مسلط شدند و این را گرفتند و از شاه عبدالعظیم هدایتش کردند به سفارت انگلیس، بعد هم گفتند مشروطه! مشروطه هم از نظر الهام‌دهندگان معلوم بود که معنایش چیست! کسانی که تحت تأثیر این‌ها بودند، در درجه‌ی اول روشنفکرهای غرب زده بودند که البته قدرت‌طلبی هم در آن‌ها مؤثر بود؛ یعنی این طور نبود که ما فرض کنیم روشنفکرهای آن زمان از قبیل همین افرادی که تاریخ‌ها را نوشته‌اند و در انجمن‌ها حضور داشته‌اند، صرفاً می‌خواستند نسخه‌ی غربی مشروطیت در ایران تحقق پیدا کند؛ ولو خود آن‌ها کنار بمانند؛ نه، به‌هیچ‌وجه این را نمی‌خواستند. آن‌ها می‌خواستند در حکومت باشند؛ کما این که برای این کار تلاش هم کردند و کسانی که به این‌ها ملحق شدند؛ از قبیل تقی‌زاده و غیر او، می‌خواستند در حکومت حضور داشته باشند. پس، فعالان روشنفکر این طور بودند. علاوه بر این، عده‌ای از قدرتمندان و رجال حکومتی هم به تدریج وارد این ماجرا شدند.^۳

^۱ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

^۲ بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد-۱۳۸۶/۲/۲۵

^۳ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت-۱۳۸۵/۲/۹

علت شکست مشروطیت مقابله با دین، حذف علما و مردم

یکی از عواملی که موجب شکست مشروطیت در ایران شد، این بود که متدینین بعد از مدتی احساس کردند کأنه کار به سمت بی‌دینی پیش می‌رود. جنجال زیاد مطبوعاتی که آن وقت همه‌ی انگیزه‌ی خودشان را این قرارداد بودند که به مقدسات دینی حمله کنند - البته کسانی که در مشروطیت با اساس دین و مظاهر دینی و اعتقادات دینی و روحانیت و با این طور چیزها در مجامع به صورت قلمی و شعاری مقابله و اهانت می‌کردند، عده‌ی زیادی نبودند، اما جنجالشان زیاد بود - موجب شد که متدینین و علما که در صفوف اول مبارزه‌ی مشروطیت بودند، به تدریج دلسرد شدند و کنار نشستند. وقتی چنین شد، نهضت شکست می‌خورد؛ و مشروطیت شکست خورد. بعد از پانزده، شانزده سال از عمر مشروطیت، دیکتاتوری رضاخانی به وجود آمد. این بسیار عبرت‌انگیز است. رضاخان قلدر و چکمه‌پوش کجا، شعار مشروطیت کجا؛ چقدر این‌ها باهم فاصله دارند! چرا این طور شد؟ چون اطمینان و اعتماد مردم مؤمن سلب شد؛ کنار نشستند و از صحنه بیرون رفتند.^۱

فریب دادن برخی از علما و ایجاد اختلاف در جبهه عدالت‌خواهی توسط انگلستان

چه شد که غربی‌ها، مشخصاً انگلیسی‌ها، در این مسئله کامیاب شدند؛ از چه شگردی استفاده کردند که کامیاب شدند. در حالی که مردم که جمعیت اصلی هستند، می‌توانستند در اختیار علما باقی بمانند و اجازه داده نشود که شیخ فضل‌الله جلو چشم همین مردم به دار کشیده شود؛ قاعده‌ی قضیه این بود. به نظر من مشکل کار از اینجا پیش آمد که این‌ها توانستند یک عده‌ای از اعضای جبهه‌ی عدالت‌خواهی - یعنی همان اعضای دینی و عمدتاً علما - را فریب بدهند و حقیقت را برای این‌ها پوشیده نگه دارند و اختلاف ایجاد کنند. انسان وقتی به اظهاراتی که مرحوم آسید عبدالله بهبهانی و مرحوم سید محمد طباطبایی در مواجهه و مقابله‌ی با حرفه‌ای شیخ فضل‌الله و جناح ایشان داشته‌اند، نگاه می‌کند، این مسئله را درمی‌یابد که عده‌ی حرف‌ها به همین است که این طور می‌گفته‌اند. این حرف‌ها به نجف هم منعکس می‌شده و شما نگاه می‌کنید که همین اظهارات - انسان در کار مرحوم آقا نجفی قوچانی، در آن کتاب و در مذاکراتی که در نجف در جریان بوده، این‌ها را می‌بیند - و حرفه‌ایی را که از سوی روشنفکرها و به‌وسیله‌ی عمال حکومت گفته می‌شد و وعده‌هایی را که داده می‌شد، حمل بر صحت می‌کردند. این‌طور می‌گفتند که: شما دارید عجله می‌کنید؛ سوءظن دارید؛ این‌ها قصد بدی ندارند؛ این‌ها هم هدفشان دین است! این مسائل در مکاتبات، نامه‌های صدر اعظم و ... به مرحوم آخوند منعکس شده است. انسان می‌بیند که حساسیت آن‌ها را در مقابل انحراف کم کرده‌اند؛ اما حساسیت بعضی‌ها مثل مرحوم آسید فضل‌الله باقی ماند؛ این‌ها حساس ماندند؛ اصرار کردند و در متمع، آن مسئله‌ی پنج مجتهد جامع‌الشرایط را گنجانند و مقابله کردند. یک جمع دیگری از همین جبهه، این حساسیت را از دست دادند و دچار خوش‌باوری و حسن‌ظن و شاید هم نوعی تغافل شدند. البته انسان حدس می‌زند که بعضی از ضعف شخصیتی‌ها و ضعف‌های اخلاقی و هوای نفس بی‌تأثیر نبود؛ حالا ولو نه در مثل مرحوم سید عبدالله یا سید محمد؛ اما در طبقات پایین، بلاشک بی‌تأثیر نبوده که نمونه‌ی واضحش امثال شیخ ابراهیم زنجانی‌ست. این‌ها بالاخره جزء علما بودند. شیخ ابراهیم هم تحصیلکرده‌ی نجف بود، هم مرد فاضلی بود؛ اما تحت تأثیر حرفه‌ای آن‌ها قرار گرفتند و غفلت‌زده شدند و مقداری هوای نفسانی در این‌ها اثر گذاشت و اختلاف از اینجا شروع شد.^۲

شهادت شیخ فضل‌الله نوری به جرم همراهی نکردن با جریان غرب‌گرا

ملتی که در شهر تهران ایستادند و تماشا کردند که مجتهد بزرگی مثل شیخ فضل‌الله نوری را بالای دار بکشند و دم نزدند؛ دیدند که او را با این که جزو بانیان و بنیانگذاران و رهبران مشروطه بود، به جرم این که با جریان انگلیسی و غرب‌گرای مشروطیت همراهی نکرد، ضد مشروطه قلمداد کردند - که هنوز هم یک عده قلمزن‌ها و گوینده‌ها و نویسنده‌های ما همین حرف دروغ بی‌مبنای بی‌منطق را نشخوار و تکرار می‌کنند - پنجاه سال بعد چوبش را خوردند: در همین شهر تهران مجلس مؤسسانی تشکیل شد و در آنجا انتقال سلطنت و حکومت به رضاشاه را تصویب کردند. آن‌ها یک عده آدم خاص نبودند؛ این یک گناه ملی و عمومی بود. «و اتقوا فتنة الذين ظلموا منكم خاصة»؛ گاهی مجازات فقط شامل افرادی که مرتکب گناهی شدند، نمی‌شود؛ مجازات عمومی است؛ چون حرکت عمومی بوده؛ ولو همه‌ی افراد در آن شرکت مستقیم نداشتند.

^۱ بیانات پس از مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری آقای سید محمد خاتمی - ۱۳۸۰/۵/۱۱

^۲ بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت - ۱۳۸۵/۲/۹

حذف و ترور رهبران مشروطه

در دوره‌ی مشروطیت از بی‌تجربگی ملت و رهبران آن استفاده کردند و حرکت عظیمی که در این کشور علیه استبدادِ درازمدت پادشاهان - که سرچشمه‌ی همه‌ی بدبختی‌ها بود - به‌وجود آمده بود، به بیراهه کشاندند و از درون آن‌را پوچ و منهدم کردند. ماجرای مشروطیت یکی از ماجراهای تلخ تاریخ اخیر ماست. ملت ایران وارد میدان شدند؛ رهبران روحانی، علمای بزرگ و مراجع از نجف و از داخل کشور مردم را بسیج کردند؛ ملت هم خوب فداکاری کردند؛ اما چون تجربه‌ی کاری نداشتند، دشمنان، نفوذی‌ها و سطله‌گران بیگانه توانستند این حرکت را از درون منهدم و خنثی کنند و از بین ببرند.

البته آن‌روز دشمن به‌طور مشخص دولت انگلیس بود و در دنیا همان نقشی را ایفا می‌کرد که امروز امریکا ایفا می‌کند. هدف آن‌ها سسله، دست‌اندازی، جهانگشایی، دخالت در امور ملتها برای مکیدن ثروتهای ملی و عقب‌نگه‌داشتن ملت‌های آسیا و آفریقا و هر جای دیگر بود. در همان قدم‌های اول با استفاده از روش‌های پیچیده، مشروطه را به غیر آن راهی که ملت برای آن حرکت کرده بود - یعنی راه استقلال و آزادی در زیر سایه‌ی اسلام - منحرف کردند؛ بعضی از رهبران مشروطه را متهم کردند، بعضی را اعدام کردند، بعضی را ترور کردند، بعضی را خانه‌نشین کردند و با غوغاگری به‌وسیله‌ی ایادی خودشان، فضا را تحت نفوذ گرفتند. ده پانزده سالی هم که گذشت، انگلیسی‌ها بدل فن مشروطه و حرکت عظیم ملت ایران را زدند؛ یعنی رضاخان پهلوی را سرکار آوردند. ملت تجربه نداشت؛ حتی رهبران هم تجربه نداشتند؛ بنابراین دشمن توانست کار خودش را بکند.^۱

بدبیبی روحانیت و مردم متدین نسبت به مشروطیت

بعد از آن که مشروطیت به وجود آمد، جمعی از روشنفکران خودباخته در مقابل انگلیس، با تبلیغات و روزنامه‌ها و روشهای خود، کاری کردند که روحانیت و مردم متدین را نسبت به نهضت مشروطیت بدبین و مایوس کردند. نتیجه این شد که در ابتدا یک دیکتاتوری توأم با هرج و مرج، چند سال بعد هم دیکتاتوری سیاه دوران رضاخان بر این ملت مسلط شد.^۲

مقوله عواقب شکست نهضت مشروطیت:

ویژگی‌های عواقب شکست نهضت مشروطیت دارای ۵ بعد است عبادتند از: تسلط استبداد و تثبیت نفوذ خارجی، استبداد رضاخان بدتر از استبداد ناصرالدین‌شاه، شصت سال عقب افتادگی در تحول ملت، نفوذ دشمن در مجلس، انحراف مجلس.

تسلط استبداد و تثبیت نفوذ خارجی

در قضیه‌ی مشروطه اگر علما نبودند، مشروطیت به وجود نمی‌آمد و به پیروزی نمی‌رسید. وقتی هم که غرب‌زده‌ها و نوچه‌های انگلیسی در ایران، علمای دین و شعارهای دینی را کنار زدند، باز استبداد و تسلط و نفوذ خارجی مسلط شد.^۳

استبداد رضاخان بدتر از استبداد ناصرالدین‌شاه

طراز اول، به مسائل قانون اساسی و امثال این‌ها کاری نداشت؛ فقط به مسأله‌ی شرع کار داشت... در آن روز دشمنان اسلام و دشمنان آزادی ایران نتوانستند طراز اول را تحمل کنند و چه زود آن‌ها را از صحنه خارج کردند؛ اول وجودشان را، بعد خود اعیانشان را بی‌اثر کردند و این ارگان را بکلی حذف کردند! بدون طراز اول، ده‌ها سال مشروطیت ادامه پیدا کرد و شد آنچه شد: مشروطه به استبدادی از طراز استبدادهای درجه‌ی اول تبدیل شد؛ یعنی از استبداد ناصرالدین‌شاهی بالاتر! هیچ‌کس نمی‌تواند بگوید که استبداد رضاخان از استبداد ناصرالدین‌شاه کمتر است؛ بلکه بلاشک بیشتر از آن است.^۴

شصت سال عقب افتادگی در تحول ملت

در سال ۱۹۰۵ یا ۱۹۰۶ میلادی که برابر است با ۱۳۲۴ یا ۱۳۲۵ قمری، ملت ایران زودتر از اغلب ملت‌های عالم به یک تحول سیاسی و اجتماعی نزدیک شد که آن تحولی است که در دوران مشروطیت اتفاق افتاد. ملت ایران هوشیاری و پیشروی و مجاهدت و شرایط مناسب خودش را با این عمل ثابت کرد. علمای دین و دلسوزان جامعه، پیشوایان آن حرکت بودند. یک غفلت از سوی

^۱ بیانات در دیدار اعضای اتحادیه‌ی انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان ۱۳۸۳/۱۲/۲۴

^۲ بیانات در اجتماع بزرگ مردم شهرستان کاشان و آران و بیدگل - ۱۳۸۰/۸/۲۰

^۳ بیانات در اجتماع بزرگ زایران حرم امام خمینی (ره) - ۱۳۸۱/۳/۱۴

^۴ بیانات در دیدار اعضای هیأت مرکزی نظارت بر انتخابات مجلس ۱۳۷۰/۱۲/۰۴

سیاستمداران وابسته‌ی به انگلیس آن زمان موجب شد که قدرت‌های غربی و خارجی بتوانند از این حرکت ملت مسلمان سوءاستفاده کنند؛ عدالتخواهی ملت ایران را در قالب از پیش ساخته‌ای مطابق نظریات خودشان بریزند و حرکت ملت ایران را منحرف کنند؛ بعد از چند سال هم سلسله‌ی پهلوی را بر سرکار آورند. در واقع نزدیک به شصت سال حرکت ملت ایران و تحوّل کشور را عقب انداختند... ما آمدم کشور و سازمان حکومت و نظام اجتماعیمان را متحوّل کنیم. ملت ما در تهران، در تبریز، در خراسان، در فارس، در بسیاری دیگر از نقاط این کشور، فداکاریهای بزرگی هم کردند؛ منتها بیگانگان نگذاشتند؛ عامل هم آن سیاستمداران وابسته‌ی به غرب بودند. کسانی که آن روز با غربیها و با قدرت دولت انگلیس میانه‌ی صمیمی و گرمی داشتند؛ حرکت ملت ایران را منحرف کردند؛ بعد هم رضاخان را سرکار آوردند؛ لذا تحول ملت ایران شصت سال عقب افتاد.^۱

نفوذ دشمن در مجلس

در این کشور، ده‌ها سال نام مشروطیت وجود داشت...

بعضی از آن‌ها [نمایندگان مجلس شورای ملی] افتخار می‌کردند که در آن جلسه‌ای که سلطنت ایران به خاندان فاسد و ننگین پهلوی داده شد، حضور نداشتند! درحالی که بایستی می‌بودند و مخالفت می‌کردند. بعضی وابسته و فاقد استقلال بودند. شجاعت هم داشتند؛ اما آن شجاعت را در جهت باطل و خلاف حق به کار می‌گرفتند. جیبها و شکمهایشان از مال حرام، پر بود. طمع رشوه، طمع رسیدن به مقامات، طمع کمک فلان کسی که ممکن است قدرت را در دست بگیرد یا امروز بر سر قدرت است، چنان آن‌ها را گیج می‌کرد که نمی‌فهمیدند مسؤلیت چیست. احساس مسؤلیت نبود، استقلال نبود، شجاعت نبود، آگاهی و معرفت و فرزاندگی نبود و کار به آنجا رسید. و الا اگر مشروطیت در آغاز کار، منطبق با خواسته‌ی رهبران واقعی و مخلص و مؤمن آن نهضت - که بلاشک برترین آن‌ها علمای بزرگ بودند - و هر کس منکر این حقیقت شود، منکر ضروریات و واضحات شده است. چنان که عده‌ای منکر می‌شوند و امروز برای گذشته‌ی ما تاریخ می‌نویسند و حقایق را انکار می‌کنند - به پیش می‌رفت، کشور ما پنجاه سال در حساسترین مقاطع تاریخ جهان، از قافله عقب نمی‌ماند. ما پنجاه سال ضرر کردیم...

مجلس می‌توانست از اول جلو این ضرر را بگیرد. شما به تاریخ دوران مشروطیت که نگاه کنید، می‌بینید هر جا مجلس از خود قدرتی نشان داد، در مقابل آن قدرت، همه مجبور شدند راه و روش خود را اصلاح کنند. لذا، دشمن در مجلس آن وقت نفوذ کرد: «تلك امه قد خلت لها ما كسبت و لكم ما كسبتم.» این‌ها عبرت است.^۲

انحراف مجلس

ما قبل از انقلاب در این کشور چیزی به نام مجلس شورا را تجربه کرده بودیم... منتها آن مجلس منحرف شد. دو آفت بر آن مجلس مسلط شد: یکی تعطیل و توقّف، یکی انحراف. انحراف مجلس هم این بود که نمایندگان به وظیفه‌ی نمایندگی خود عمل نکردند. بعد از مجلس سوم و چهارم به این طرف، چهارم، پنج دوره‌ی مجلس دوساله تشکیل شد که تقریباً بر اساس انتخاب مردم بود؛ اما بعد دیگر انتخاب و گزینشی نبود و مردم حضور نداشتند!^۳

نتیجه‌گیری

مقام معظم رهبری در این فرمایشات نشان می‌دهد طرفدار " اصل قدرت رهبری " است یعنی بر آن است اگر حمایت کامل از رهبری روحانیت صورت می‌گرفت مشروطه با شکست روبرو نمی‌شد اما مسئله کمی پیچیده تر از این مسئله است غالباً هواداران اصل قدرت در رهبری یا پیروان برترین رهبری ، در عمل با مسئله ی اهمیت و لزوم اصل لیاقت در رهبری ، روبرو شده اند آنگاه برای حل این اشکال ، بدون تغییر اساسی در آرمان خود ، عملاً به لیاقت رهبر ، اهمیت داده اند چنانکه در تحول توجه مردم به رهبری ، در مشروطیت ایران ، ملاحظه می‌گردد " اصل لیاقت " در رهبری عموماً قربانی اصل قدرت شده است آرمانها ، هیچگاه بطور کامل و مداوم ، تحقق پذیرفته اند اختلاف مشروطه خواه و مستبد ، بیشتر در رهبری و بحثهای آرمانی و ایده تولژیک بوده

^۱ بیانات در اجتماع بزرگ عزاداران در صحن مطهر امام خمینی(ره) - ۱۳۷۹/۳/۱۴

^۲ بیانات در جمع «نمایندگان مجلس شورای اسلامی» - ۱۳۷۳/۳/۱۱

^۳ بیانات در دیدار با نمایندگان دوره‌ی ششم مجلس شورای اسلامی - ۱۳۷۹/۳/۲۹

است لیکن در عمل، غالباً هر دو، تسلیم قدرت واحد شده اند و پاره ای نیز برای این تسلیم عملی، و خلاف آرمان خود، توجیه هایی جسته و می یابند.

به نظر می رسد مقام معظم رهبری شیخ فضل الله نوری را با ایت الله بهبهانی در یک سمت تاریخ قرار داده است و مرحوم شیخ فضل الله نوری، مرحوم سید عبدالله بهبهانی، مرحوم سید محمد طباطبایی را به یکسره در یک راستا تحلیل کرده است در حالی که هر کدام از این افراد دارای نگاه متفاوتی در مشروطه بوده اند. شیخ، نخست از هواداران مشروطیت بود، و سپس از مخالفان سرسخت آن گشت در گیرودار تب انقلاب، کمتر کسی در اندیشه ی انگیزه کاوی و تحلیل تحول روانی و ایمانی شیخ افتاد. وی را به جرم طرفداری از استبداد، و مخالفت با مشروطیت، جانکه مشهور است، مشروطه خواهان، هنگام احراز قدرت، گرفتند، و بدار آویختند. در حالی که که طباطبایی به طرفداری از استبداد بر نخواست. زیرا برخورد با محدودیتهای عملی، در بسیاری از موارد، با ناکامی روبرو شده اند در نتیجه چون، گروهی آرزوهای بلند پرواز خود را، برآورده نمی یابند، یا نیمه راه بازگشته، و یا ایجاد شاخه و انشعاب نموده، با تفسیرهای تازه و مذهبهای جدیدی، آرزوهای خود را دنبال می کنند چنانکه در مورد بازگشتگان از مشروطیت ایران و شیخ نوری چنین صدق می کند. عدالت یکی از شعارهای اصلی مشروطه خواهان بوده است اما مشکل در درک متفاوت از مفهوم عدالت بود که گاه منجر به کشمکش میان مشروطه خواهان می گشت عدالتی که روحانیت از آن دم می زد " عدالت طبقاتی " است و عدالتی که روشنفکران از آن دم می زدند عدالت اجتماعی بود. منافع دولت، با منافع ملت، و نیز منافع روشنفکران با منافع روحانیون بکلی از هم جداست دولت و ملت، روشنفکران و روحانیون دارای یک هدف نیستند هدف هایشان، نه تنها مختلف است، بلکه شدیداً، با هم در تضاد و پیکار است.

کم و بیش، همانند این وضع، همچنان، در دوره ی صفویه تکرار می شود «شاه اسماعیل صفوی»، از خاندان صفی الدین اردبیلی است، و صفویه به تقویت تشیع می پردازند و از قدرت روحانی شیعه، در برابر خلافت عثمانی، کمک می طلبند روحانیت شیعه، در طریق قدرت، اوج می گیرد تا جائیکه شاهان قاجار، اندک اندک، صورت تابع متغیر از قدرت رهبری روحانی در می آیند و این امر بارها، در لحظات حساس، چهره می نماید، تا در تحریم تنباکو، بحد نهائی و مداخلات عملی روحانیت با دربار می رسد، و از همین هنگام نیز، افول آن آغاز می شود قدرت روحانی این هنگام می کوشد تا در مشروطیت ایران، « حق وتو » را، برای خود تنفیذ کند لیکن در عمل، این حق، با تحلیل قدرت رهبری روحانی، نفوذ عملی خود را از دست می دهد و به صورت یک آرمان تنها، باقی می ماند تا در کشاکش روزگار، زمانه، در سال ۱۳۵۷ قدرت به طور کامل بدان ها منتقل می گردند.

بررسی نقش انگلیس در رویداد مشروطه بسیار مهم است از آنجایی که انگلیسی ها به دنبال کاهش نقش روس ها در ایران بودند از جنبش مشروطه حمایت کردند جنبش مشروطه به دنبال کاهش قدرت شاهی بود که به طور کامل در اختیار روس ها قرار داشت از این رو حمایت انگلیسی ها بیشتر جنبه مقابله با روس ها را در بر داشت. اما حمایت انگلیسی ها از جنبش مشروطه بدگمانی در بخشی از روحانیون ایجاد کرد که مبدا فریب انگلیس را خوده باشند در نتیجه به مخالفت با جنبش مشروطه برخاستند.

می توان در خاتمه گفت فقدان درک اندیشه های اجتماعی در زمینه مدرنیته و مدرنیزاسیون زمینه های بد فهمی و یک سو نگرانه مقام رهبری را فراهم کرده است رهبری اساساً به زمینه های اجتماعی بین المللی و شناخت شناسی مشروطه بیگانه است و عمدتاً تمام جریانات مشروطه را به تعامل میان روحانیون تقلیل داده است. برای مثال حوادث ژاپن بخصوص وقوع انقلاب مشروطه خواهی در آن کشور و غلبه ملی گرایان آنجا بر روسیه تزاری، ایرانیان را بطور قابل توجه بر می انگیزد تا علیه خودکامگی مجاهدت کنند و خواهان برپایی حکومت مشروطه باشند. به عقیده سن سیمون جریان مشروطه خواهی در سطح بین المللی بشدت با نگاه منفی به بخش ضد ملی انگلی نظیر روحانیون که تولید نمی کنند و فقط مصرف کننده هستند توسعه یافته است (شوبرت، ۱۴۰۳: ۱۰۴) برداشت آیت الله خامنه ای از نهضت مشروطه «تقلیل گرایانه و بدبینانه» است و چند خطای اصلی در نگاه او دیده می شود. موارد زیر مهمترین آنها هستند:

(۱) تقلیل مشروطه به «پروژه نفوذ غرب»

خامنه ای معمولاً مشروطه را نه یک جنبش ریشه دار اجتماعی-سیاسی، بلکه حرکتی می داند که خیلی زود به دست روشنفکران غرب زده و قدرت های خارجی افتاد.

این نگاه، نقش واقعی مردم، بازاریان و علما را کم‌رنگ می‌کند و مشروطه را فقط از زاویه «توطئه» می‌بیند، نه به‌عنوان پاسخ به استبداد قاجار.

(۲) نادیده گرفتن خواست «قانون‌مندی» مردم

در نگاه ایت الله خامنه‌ای، مسئله اصلی مشروطه اغلب به انحراف از شریعت تقلیل پیدا می‌کند. در حالی که بسیاری از تاریخ‌پژوهان تأکید می‌کنند که مطالبه‌ی اصلی مردم، محدود شدن قدرت شاه و حاکمیت قانون بود و نیز این خواست لزوماً ضد دین نبود و حتی بسیاری از علما از آن حمایت کردند

(۳) برجسته‌سازی «شکست مشروطه» به‌جای دستاوردهایش

آیت الله خامنه‌ای معمولاً مشروطه را تجربه‌ای می‌داند که به هرج‌ومرج انجامید و زمینه را برای دیکتاتوری رضاشاه فراهم کرد در حالی که عوامل خارجی، ضعف ساختار دولت و شرایط جهانی را نادیده می‌گیرد و دستاوردهای مهم مشروطه (مجلس، قانون اساسی، مسئولیت‌پذیری قدرت) را کم‌اهمیت جلوه می‌دهد

(۴) استفاده ایدئولوژیک از تاریخ

به باور نویسندگان سطور، تفسیر ایت الله خامنه‌ای از مشروطه بیشتر برای توجیه نظریه ولایت فقیه به کار می‌رود؛ یعنی القای این ایده که «محدود کردن قدرت با قانون عرفی جواب نمی‌دهد» و تنها راه، حاکمیت فقیه است.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت، مشروطه را بیش از حد «غرب‌زده و منحرف» می‌بیند و نقش مردم و قانون را کم‌رنگ می‌کند و تاریخ را از زاویه‌ی نیازهای ایدئولوژیک امروز بازخوانی می‌کند

در صورتی که دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای را در کنار آخوند خراسانی و میرزای نائینی قرار داده شود نقطه اصلی «درک اشتباه» مشخص می‌گردد.

دیدگاه آخوند خراسانی در خصوص منبع مشروعیت قدرت با دیدگاه آیت الله خامنه‌ای متفاوت است آخوند خراسانی معتقد بود در عصر غیبت، هیچ‌کس مشروعیت مطلق الهی برای حکومت ندارد و بهترین راه، محدود کردن قدرت با قانون و نظارت مردم است و مجلس را ابزار «جلوگیری از استبداد» می‌دانست، نه جایگزین شریعت برای او، مشروطه «حدائق عقلانی ممکن» بود اما میرزای نائینی استبداد را «شرعاً حرام» می‌دانست و مشروطه را نظامی برای مهار ظلم معرفی می‌کرد و قانون اساسی را «بديل شریعت» نمی‌دید، بلکه ضامن اجرای عدالت می‌دانست. کتاب تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله دقیقاً دفاع فقهی از مشروطه است. در حالی که آیت‌الله خامنه‌ای مشروعیت اصلی را از ولایت فقیه می‌داند و قانون و مجلس فقط در چارچوب اراده فقیه معتبرند از نگاه او، مشروطه چون به «مرجعیت فقیه» ختم نشد، ذاتاً ناپایدار بود

این‌جا اختلاف بنیادین شکل می‌گیرد علمای مشروطه به «محدودسازی قدرت» باور دارند و آیت الله خامنه‌ای به «تمرکز قدرت مشروع» در دستان ولی فقیه اعتقاد دارد.

نسبت شریعت و قانون نیز یکی از محل‌های اصلی اختلاف بوده است آخوند خراسانی و نائینی، قانون عرفی را ضروری و مشروع می‌دانستند و باور داشتند شریعت برای همه جزئیات حکومت کافی نیست و قانون‌گذاری را امری عقلایی می‌دانستند این مسئله به معنی پذیرش «تفکیک حوزه دین و اداره عرفی جامعه است». در حالی که آیت الله خامنه‌ای نسبت به قانون عرفی بدبین است و آن را مستعد «لغزش به سکولاریسم» می‌داند و معتقد است بدون ولایت فقیه، قانون ابزار انحراف می‌شود نویسنده سطور بر آن است این نگاه، بی‌اعتمادی به عقل جمعی جامعه است

تفسیر شکست مشروطه نیز محل اختلاف بین علما و آیت الله خامنه‌ای بوده است علمای مشروطه شکست را نتیجه دخالت روس و انگلیس، فقر نهادی، بی‌سوادی عمومی و نه ذات خود مشروطه می‌دانند ولی آیت الله خامنه‌ای شکست را نتیجه، کنار رفتن دین، نفوذ غرب‌زدگی، یعنی «مشروطه از درون مشکل داشت» نویسنده سطور معتقد است مباحث آیت الله خامنه‌ای تاریخی نیست، ایدئولوژیک است. شکست را ساده‌سازی می‌کند

مسئله‌ی مردم نیز یکی از محل‌های اختلاف آخوند خراسانی و نائینی و آیت الله خامنه‌ای است. آخوند خراسانی و نائینی معتقدند مردم «صاحب حق» هستند و نظارت مردم بر قدرت یک وظیفه شرعی است استبداد حتی اگر دینی باشد، نامشروع است. ولی آیت الله خامنه‌ای معتقد است مردم نقش «پشتیبان» دارند، نه منبع اصلی قدرت و نیز رأی مردم مقبولیت می‌آورد، نه مشروعیت.

در مجموع می توان گفت درک اشتبا ایت الله خامنه‌ای از مشروطه این است که آن را شکست خورده می بیند چون به ولایت فقیه نرسید در حالی که علمای مشروطه اصلاً چنین هدفی نداشتند و آن‌ها می خواستند قدرت را مهار کنند، نه تقدیس. در «تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله»؛ اختلاف فکری با روایت آیت‌الله خامنه‌ای تقریباً به اوج می‌رسد.

۱- مسئله‌ی اصلی نائینی چیست؟

استدلال نائینی آن نیست که «چه کسی باید حاکم باشد» بحث او این است که چگونه باید جلوی ظلم قدرت گرفته شود؟ او از یک نقطه‌ی فقهی خیلی مهم یعنی تقسیم حکومت‌ها شروع می‌کند حکومت معصوم که مشروع و عادل است و حکومت غیرمعصوم که ذاتاً در معرض ظلم است از انجایی که در عصر غیبت، فقط نوع دوم وجود دارد. پ سؤال نائینی این است که «در نبود معصوم، کدام شکل حکومت کم‌ظلم‌تر است؟

۲- استبداد از نظر نائینی به معنی شرک سیاسی است

استدلال نائینی مخالف نظریه ولایت فقیه است از دیدگاه او استبداد یعنی، یکی خود را مالک جان و مال مردم بداند، خود را فراتر از قانون ببیند و او این مسئله را شرعاً حرام و حتی نوعی شرک می‌نامد، چون معتقد است فقط خدا مالک مطلق است، هیچ انسان غیرمعصومی چنین حقی ندارد در نتیجه، حتی اگر حاکم فقیه باشد، اگر مهار نشود، مستبد است و نامشروع.

نائینی مجلس را «بدعت» نمی‌داند، بلکه ابزار نظارت بر قدرت و جانشین عقل جمعی جامعه و راه بستن دست حاکم می‌داند از دیدگاه او قانون‌گذاری عرفی، دخالت در شریعت نیست، چون شریعت برای همه جزئیات اداره جامعه حکم ندارد

۳- نقش علما از نگاه نائینی

نائینی معتقد است فقیه ناظر است، نه حاکم مطلق. در نتیجه وظیفه‌اش، جلوگیری از خلاف شرع و دفاع از حقوق مردم است او به هیچ فقهی حق فرا قانونی یا تعلیق قانون و یا حق و تو را می‌داند، قائل نیست به عبارت دیگر فقیه «ضامن محدودیت قدرت» است، نه صاحب قدرت بی‌مهار.

در «تنبیه‌الامه» ولایت فقیه مطلقه توجیه ندارد، تمرکز قدرت خطرناک و ضدشرع است، مردم صاحب حق‌اند، نه صرفاً تابع و قانون بالاتر از افراد می‌ایستد به همین دلیل است کتاب نائینی کم‌کم از روایت رسمی حذف شدو بخش‌هایی از آن سانسور یا بی‌اهمیت جلوه داده شد واز نائینی فقط اسمش ماند، نه فکرش.

منابع

- بیرکس، ملانی؛ و میلز، جین. (۱۳۹۳). تحقیق مبنایی، ترجمه: دکتر اعرابی و بانسی، نشر پژوهش‌های فرهنگی. بیانات مقام معظم رهبری برگرفته از سایت: www.khamenei.ir
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی؛ نشر نی
- بشیریه، حسین. (۱۳۷۲). انقلاب و بسیج سیاسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، -
- پناهی، محمد حسین. (۱۳۷۴). تحلیل جامعه‌شناختی تعدادی از شعارهای انقلاب اسلامی ایران؛ درسنامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۱.
- فوران، جان. (۱۳۸۷). مقاومت‌شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب، ترجمه احمد تدین، نشر رسا
- شوبرت، پیری. (۱۴۰۳). چشم‌انداز جامعه‌شناسی تاریخی، ترجمه هادی نوری، نشر پبله
- یزدانی، عنایت‌الله؛ قاسمی، داریوش؛ و شاه قلعه، صفی‌الله. (۱۳۹۰). انقلاب اسلامی ایران، نظام بین الملل و نظریه انتقادی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی دانش سیاسی، ۷(۲)، ۲۰۵-۲۲۸. <https://doi.org/10.30497/pk.2012.867>
- گار تدرابرت. (۱۳۷۶). چرا انسان‌ها شورش می‌کنند، مترجم: علی مرشدی زاد، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی

References

- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: An analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
- Glaser, B.G. & Strauss, L. (2008), *The Discovery Of Grounded Theory: Strategies For Qualitative Research* Chicago, Aldine Publishing Company. https://books.google.com/books/about/The_Discovery_of_Grounded_Theory.html?id=rtiNK68Xt08C
- King, N, & Horrocks, C. (2010). *Interviews in Qualitative Research*. London: Sage. <https://books.google.co.uk/books?id=iOsnITKC48gC>

Skocpol, T. (1982). Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution. *Theory and Society*, 11(3), 265-283.
<http://www.jstor.org/stable/657269>

COPYRIGHTS

© Authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the CC BY-NC license:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Publisher: Urmia University.